

indiska resa. Men om det finns något man kan ställa sig en aning undrande inför, är det varför Hornstedts egna teckningar här reproducerats i svartvitt, trots att han var en mycket skicklig tecknare, att de är i färg och att de aldrig tidigare publicerats. Hornstedt som tecknare skulle vara väl värd att lyfta fram. Vad som alltså saknas är dels en språklig analys av texten, dels en behandling av bilden och dess förhållande till verkligheten. Men som sig bör finns det rikliga kommentarer till själva texten, kompletterade med ordförklaringar och register.

Hornstedt tillhör de mindre kända naturalhistorikerna och Ostindienresenärerna från den linneanska epoken. Efter honom, skrev lärdomshistorikern Sten Lindroth, försvann Kina och Fjärran östern åter bortom horisonten. Hornstedt föddes i Linköping 1758. Sommaren 1780 reste han i Linnés fotspår genom lappmarkerna för att samla växter, insekter och fåglar. Det blev en förberedelse till den längre resan som han anträdde påhejad av Thunberg och med understöd av universitetet i Uppsala och Kungliga Vetenskapsakademien.

Väl i Batavia tog han tjänst i det första vetenskapliga samfundet i Asien, *Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*. Hans uppgift var att sköta sällskapets bibliotek och naturalhistoriska samlingar. Han köpte en slav, Ali, som han fäste sig vid, och som han alltjämt kom att minnas efter hemkomsten – hans egen son fick namnet Clas Ali. I sina brev till Thunberg beskriver han staden, den ekonomiska verksamheten, sällskapslivet, högtiderna, de omgivande byarna, de naturalhistoriska ekskursionerna. Vid ett tillfälle följde han med en vän på stenhuggarnas fest där det spelades "en förskräckelig Musique på Chinesiske Harpor, skramlor, och smällande på Metallstycken, af nästan samma skapnad och melodi som våra stekpannor". Han upplevde ylande tropiska orkaner, vilade under Tamarindträd, sökte snäckor på stranden, köpte manuskript av kinesiska komedier. En av höjdpunkterna i etnografisk iakttagelse är Hornstedts beskrivning av begravningen av en högt uppsatt ledamot av det kinesiska rådet. Han gjorde även ett högst märkligt experiment där han ville pröva månskenets föregivna påverkan. I Batavia gick man nämligen med parasoll under klara månskensnätter, då skenet antogs vara skadligt. Han blottade sitt huvud i flera månader, rakade bort en bit av håret till och med, men kunde inte uppmäta någon temperaturskillnad. Senare när han exponerade sig för månens direkta strålar kom han att överfallas av huvudvärk och oro. En fantastisk bild ur vardagen är också den detaljerade skildringen av hur en middagsbjudning

gick till i Batavias förnämare kretsar, från det att man tar av sig värjan, rocken och halsduken över de muntra samtalen efter måltiden, till dess att piporna var utrökta och buteljerna tömda.

Med sig hem tog han tjuo lärar med naturalier, och ett helt menageri, bland annat med en levande orangutang eller »Vild Människa». Den dog dock i rötfeber och stoppades i en kutting med arraksbrännvin. Han hade också med sig noshörningsfoster. På hemvägen stannade han till vid Kap där han samlade in växter och insekter, och i Europa för att aklimatisera sig till det bistrare europeiska klimatet. I september 1786 disputerade han i Greifswald över Javas ätliga frukter och deras användning som föda och läkemedel. I ett av breven beskriver han just de exotiska frukternas smak, form, färg och lukt. Det vattnades säkert i hans mun när han med saknad skrev om de exotiska frukterna som han aldrig mer skulle få smaka. Efter hemkomsten från den stora resan blev han lektor vid gymnasiet i Linköping. Slutligen utnämndes han till medicus vid arméns flotta på Sveaborg. År 1809 avled han i rysk tjänst.

Hornstedt var en sällskapsmänniska med humor och intresse för människor, med en ovanlig blick och iakttagelseförmåga. Hans brev från Batavia är levande skildringar av en värld före globaliseringens tidevarv. Det är en verklig kulturgärning att de nu har givits ut. I sin dagbok skriver han hur resan har fått honom att känna sig som en världsmedborgare: »Sedan jag nu genomvandrat åtskillige länder, climater och lärt känna de mäst olika folkslager, har jag blifvit verldborgare nog för at äfven utom mit fädernesland finna mycket godt och skönt, och ingalunda förarga mig öfwer at icke alt är såsom hos oss (*eller vårt såsom hos dem*). I det väsenteligaste är det dock så. Åtskilnaden består blott i vissa modificationer.»

David Dunér

Pasi Ihalainen, *Protestant Nations Redefined: Changing Perceptions of National Identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches, 1685–1772* (Leiden: Brill, 2005). 664 s.

Pasi Ihalainen, professor i historia vid universitetet i Jyväskylä, presenterar i denna omfattande volym ytterligare en begreppshistorisk studie. Ihalainen inledde sin begreppshistoriska forskningsansats med doktorsavhandlingen, *The discourse on political pluralism in early*

eighteenth-century England. A conceptual study with special reference to terminology of religious origin (1999). Ett framträdande drag i Ihalainens forskning är intresset för relationen mellan religiös och politisk retorik under 1700-talet. I denna makroanalys har Ihalainen vidgat det geografiska undersökningsområdet och jämför predikningar från statskyrkor i tre länder – Sverige, England och Holland – mellan åren 1685 och 1772. Genom att undersöka det identitetsproducerande innehållet i cirka femhundra statspredikningar från de tre länderna skapar Ihalainen en plattform för iakttagelser och jämförelser. Komparationen syftar till att kartlägga när, hur, varför och i vilken utsträckning den religiösa retoriken kring den nationella identiteten började omvandlas i mer sekulär riktning. Det är särskilt två nyckelbegrepp som Ihalainen är intresserad av – *nation* och *fädernesland*. Ihalainen kartlägger förekomsten av dessa begrepp och rekonstruerar andra delar av det semantiska fältet, exempelvis neologismer, synonymer och metaforiska uttryck för nationell gemenskap.

Länderna Sverige, England och Holland liknade varandra i flera avseenden. De hade relativt fria styrelseskick samtidigt som ländernas majoritetsbefolkningar var protestantiska. Dessutom var det stora flertalet läskunniga och hade därmed möjlighet att utnyttja den begynnande tryckfrihet som hade uppstått. Gemensamt för de tre länderna var också att man lät trycka ett stort antal statspredikningar. Dessa predikningar hölls av det högre prästerskapet i sådana högtidliga politiska sammanhang som riksdagens öppnande eller när hovet samlats för någon mer officiell kyrklig ceremoni. Vid sådana tillfällen erbjöds präster att formulera den värdegemenskap som förenade församlingen. Samtidigt var prästerskapets agerande vid dessa tillställningar strikt kontrollerat och handlingsutrymmet var därmed begränsat. Ihalainen menar att prästernas formuleringar i statspredikningarna kan läsas som en form av identitetsskapande retorik inom ramen för en kollektiv politisk-religiös ceremoni. Denna typ av källmaterial har, trots sin stora betydelse i samtiden, delvis negligerats av historiker.

Ihalainen undersöker vad som hände med den nationella identiteten inom ramen för denna arena under den tidsperiod då en sekulariserad retorik blev allt vanligare inom andra diskursiva fält. Han betonar samtidigt att det fanns ett varierat utbud av idéer kring synen på nationell identitet. Men det är inte denna variation som Ihalainen vill fånga – han söker i stället den religiöst formulerade nationella identiteten på samhällets högsta politiska nivå. Ur detta perspektiv är

riksdagspredikningarna ett ypperligt källmaterial. Ihalainen menar att dessa predikningar även påverkade det övriga samhällets identitetskonstruktion. De trycktes och spreds för att läsas av befolkningen men fungerade också som predikomöster för andra präster. På så sätt distribuerades den institutionella identitetens innehåll och kom att bilda en viktig del av den kollektiva nationella identiteten.

Ihalainen utgår från ett relativt omfattande forskningsläge rörande den europeiska nationalismens framväxt. Han riktar kritik mot viss forskning och menar att den varit alltför ovillig att se religionens betydelse för framväxten av de tidigmoderna nationella identiteterna. De skapades genom en fokusering på gemenskap och tillhörighet och där var den religiösa tillhörigheten en central aspekt. Dessutom bidrog religionen ofta med identitetsskapandets mörkare sida – utpekandet av en gemensam motståndare. En förutsättning för kyrkornas roll i denna utveckling var den nationaliseringsprocess som de genomgick i samband med reformationen. Då splittrades den tidigare universella kristna kyrkan upp i mindre enheter och knöts till respektive lands kungamakt. Därmed skapades också förutsättningar för kyrkorna att bli ideologiproducenter för kungamakten och för spridandet av nationella värden.

Trots att det har forskats mycket om nationalismens framväxt saknas det begreppshistoriska empiriska studier som kan visa på långsiktiga och grundläggande förändringar av nationsbegreppet. Ihalainen varnar också för anakronistiska projiceringar av vår tids förståelse av begreppet nationell identitet på källmaterialet och därmed även på 1700-talet. Risken är stor att religionens roll reduceras i samband med detta eftersom det moderna begreppet nationell identitet är sekulariserat.

Ihalainen undersöker predikningarna ur tio olika perspektiv där varje delundersökning bildar ett empiriskt undersökningskapitel. Dessa är disponerade på ett likartat sätt. Efter en kort sammanfattande introduktion av ämnet behandlas England, Holland och Sverige i tur och ordning och sist följer en kort resumé av de viktigaste iakttagelser som framkommit.

Undersökningens första kapitel utgör en beskrivning av källmaterialet och predikningarnas situationella kontext. Ihalainen konstaterar att dessa predikningar utgjorde en arena för ett institutionaliserat möte mellan teologi och politik där den predikande prästen förväntades formulera den kollektiva nationella värdegemenskapen. Det svenska prästerskapet hade dock betydligt större politiska befogenheter än de engelska och holländska prästerna eftersom det svenska prästerskapet

utgjorde ett eget riksdagsstånd. Samtidigt innehöll den svenska kyrkolagen striktare begränsningar av politiskt talande inom ramen för predikan än vad som föreskrevs i de engelska och holländska regleringarna. De svenska inskränkningarna var främst riktade mot politisk polemik. Det är tydligt att den svenska kungamakten ville hindra prästerna från att använda sin opinionsbildande makt för egna politiska syften. Det svenska prästerskapet hade en unik politisk status, vilket också ledde till en specifik form av symbios mellan den politiska och den religiösa maktsfären. Sveriges religiösa konformitet bidrog givetvis till skapandet av denna exklusiva kyrkliga maktsättning.

Bokens andra kapitel behandlar begreppet Israel och den identifikatoriska funktion som israeliterna fick för identitetskonstruktionerna i predikningarna. Israelmetaforen spelade en betydligt djupare och därmed viktigare roll i svensk predikan än i de övriga ländernas predikotexter. Detta ses av Ihalainen som en effekt av Sveriges relativt starka religiösa uniformitet. Det var lättare för svenska präster att använda liknelsen eftersom den handlade om ett folk med en gemensam tro. De engelska och holländska prästerna måste finna ett begrepp som inte lika tydligt byggde på religiös konformitet.

I undersökningens tredje och fjärde kapitel söker Ihalainen efter kyrkotillhörighetens betydelse för den nationella identiteten. Det svenska prästerskapet identifierade *fäderneslandet* med den svenska evangelisk-lutherska kyrkan. De engelska och holländska prästerna använde inte kyrkotillhörigheten som synonym för nationsbegreppet på samma självklara sätt. En intressant följdfråga är hur inkluderande den protestantiska identiteten var – hur uppfattade prästerna protestanter från andra länder? Svaret är att de svenska prästerna fortsatte att formulera en konfessionalistisk ideologi medan den engelska kyrkans nationsbegrepp blev alltmer inkluderande under 1700-talet. De svenska prästerna hade betydligt svårare att identifiera sig med andra protestanter i Europa. Medan de holländska prästerna ofta talade om protestanternas internationella gemenskap, saknades detta budskap nästan helt i de svenska prästernas predikningar. De senares lutherska identitet kopplades till Sverige och svenskhet. Förutom att prästerna identifierade Sverige som den sanna trons hemland innehöll även deras predikningar mer teologiskt stoff än de övriga ländernas statspredikningar. Gudsfruktan beskrevs av de svenska prästerna som en central del av det framväxande medborgaridealet. Dessutom betonade de betydelsen av enighet, såväl politiskt

som religiös, i betydligt högre grad än de engelska och de holländska prästerna.

Undersökningens femte kapitel anknuter till de båda föregående genom att det behandlar antikatolicismens roll för den protestantiska identiteten. Kyrkan formulerade gränserna för gemenskapen och fastställde därmed vilka grupper som inbegreps och vilka som var exkluderade. För det engelska prästerskapet var antikatolicismen en viktig beståndsdel i formulerandet av en nationell identitet under första hälften av 1700-talet. Därefter avklingade successivt den negativa attityden. Ihalainen finner inte samma starka antikatolicism i de holländska och svenska predikningarna.

I det sjätte kapitlet diskuteras frågan om kungamaktens identifikation med kyrkan. I samtliga undersökningsländer återfinns samma mönster – den religiösa retoriken kopplade samman monarkin med kyrkan i formulerandet av den nationella identiteten. I de engelska och holländska predikningarna används ofta begreppet *protestantisk furste* för att beskriva kungamakten. Men termen *protestant* var ganska sällsynt i det svenska källmaterialet där man i stället använde termen *evangelisk*. Kopplingen mellan kungamakten och kyrkan var dock synnerligen stark i de svenska predikningarna under hela 1700-talet.

Undersökningens sjunde kapitel behandlar begreppen *nation* och *fädernesland* genom att rekonstruera de begreppsliga förändringar som dessa termer genomgick under 1700-talet. I det engelska källmaterialet finns ingen motsvarighet till det holländska *vaderland* och det svenska *fädernesland*. Istället använde de engelska prästerna nästan enbart begreppet *nation*. De svenska prästerna var däremot omåttligt förtjusta i fäderneslandsbegreppet. Under hela undersökningsperioden återkommer det i predikningar och ofta kombinerades det med ömhetsbetygelser i stil med »vårt kära fädernesland». Ihalainen finner därmed en form av religiöst formulerad kärlek till fäderneslandet som påminner om senare former av nationalism i det svenska källmaterialet. Men 1700-talets fäderneslandskärlek innehåller inte de språkliga och kulturella inslag som präglar 1800-talets nationalism. I den svenska proto-nationalismen är det Gud, konungen och fäderneslandet som skall älskas och denna kärlek uttrycks via gudsfruktan, kärlek till fäderneslandet och lydnad för överheten. Det svenska materialet har också andra specifika egenheter. Förutom *fädernesland* användes ofta det synonyma begreppet *fosterland*. Detta kan vara en förklaring till att det tog lång tid för det svenska prästerskapet att tillägna sig nationsbegreppets utifrån ett nationalistiskt

perspektiv, vilket skedde betydligt snabbare i England och Holland. I den svenska kontexten användes i stället nationsbegreppet för att sammanfoga etnisk och språklig tillhörighet inom en specifik region. Men begreppet användes sällan när man talade om fäderneslandet Sverige och den egna nationella gemenskapen. Då användes hellre ord som *rike* och *land*. Det var först på 1760-talet som nationsbegreppet började användas för att beskriva Sverige såsom land, ungefär samtidigt som begreppet *patriotism* myntades och växte i popularitet.

Efter det sjunde kapitlets genomgång av begreppen *nation* och *fädernesland* följer fyra kapitel som alla behandlar den växande tendensen att använda ett upplysningsinspirerat språkbruk i predikningarna. Ihalainen visar här hur den kyrkligt framförda nationella identiteten formades av både protestantiska idétraditioner och upplysningstänkande. Han finner därmed en sekularisering av det nationella identitetstänkandet som pågick inom ramen för en kyrkligt styrd retorik. Denna förändring var inte vad som vanligtvis menas med sekularisering, hävdar Ihalainen. Han använder i stället kategorierna sekulär och religiös som redskap för att sortera vad som var traditionellt lutherskt och vad som var nya sätt att formulera nationell identitet. Det sekulära är, enligt Ihalainens tolkning, sådana texter som saknar hänvisningar till Gud eller som är pseudo-religiösa i jämförelse med traditionellt lutherska texter.

I det åttonde kapitlet undersöker Ihalainen hur prästerna steg för steg införlivade en republikansk terminologi där begreppet *patriot* utgjorde navet för ett semantiskt fält. I det svenska källmaterialet finner Ihalainen att begreppet *medborgare* allt oftare ersatte *undersåte* och kopplades samman med fäderneslandets välfärd i form av *det allmänna bästa*. Dessutom använde det svenska prästerskapet allt fler upplysningsinspirerade och icketeologiska argument i stället för biblisk terminologi när de talade om den fäderneslandsälskande medborgaren. Ihalainen menar att de svenska prästerna till viss del ersatte kärleken till Gud med fosterlandskärleken och att man därigenom kan tala om en begynnande civilreligion – en form av religiositet som är kopplad till en nation snarare än till en kyrka. Ihalainen beskriver en utveckling där svensk sekulariserad lutherdom kombinerades med klassisk patriotism och upplysningsfilosofi och resultatet av denna kombination blev en förlaga till den nordiska modellen. Delar av den moderna svenska självbilden har enligt Ihalainen här sina rötter.

I det nionde kapitlet behandlas användningen av frihetsbegreppet i predikningarna. Ihalainen menar att

de svenska prästerna kopplade samman frihet med den svenska kyrkan och formulerade ett frihetsbegrepp som inte inrymde religiös frihet för andra religiösa grupper än lutheraner. Det var först i mitten av 1700-talet som frihetsbegreppet började användas i någon större utsträckning av de svenska prästerna. Men fortfarande var den religiösa friheten endast kopplad till rätten att vara lutheran. Däremot sammanförde man den politiska friheten med den lutherska friheten och resultatet blev ett konservativt frihetsbegrepp som varken inrymde samvetsfrihet eller religiös tolerans. Överlag var de svenska prästernas användning av frihetsbegreppet betydligt mera försiktigt än deras engelska och holländska kollegers.

I det tionde kapitlet diskuterar Ihalainen förekomsten av termer och argument som hämtats från handel och kommers. Resultatet av denna jämförelse är att de svenska prästerna skilde sig ganska mycket från de engelska och holländska predikanterna. I Sverige förekom mycket få ekonomiska argument, medan Ihalainen finner en omfattande kommersialisering av språket i de engelska prästernas predikningar. De holländska prästernas språk var inte lika kommersialiserat som engelsmännens, men de använde trots allt en terminologi som avspeglade att landet främsta näring var handel och sjöfart.

I det elfte kapitlet tar Ihalainen upp frågan om naturens roll i prästernas texter. Han syftar här på reflektioner kring människans natur, naturen som sådan eller argument kopplade till naturrätten. Ihalainen menar att prästerna via sådana argument bidrog till den protestantiska upplysningen och att de nationella identiteterna sekulariserades. Det fysikoteologiska betraktelsesättet på naturen var mycket vanligt bland engelska präster. Man använde även begrepp som var hämtade från den mekaniska naturfilosofin. Däremot var politiska naturrättsliga argument inte lika framträdande i det engelska materialet. John Lockes teorier och tankar kring naturliga fri- och rättigheter nämndes relativt sällan. De naturrättsliga argument som formulerades hämtades främst från mer traditionella källor och användes för att hävda religionens betydelse för nationen. I Holland var både de fysikoteologiska och de naturrättsliga argumenten mindre framträdande. De svenska prästernas predikningar påminde i detta fall betydligt mera om de engelska ämbetsbrödernas texter. I det svenska materialet finner nämligen Ihalainen en växande tendens att använda såväl naturrättsliga som fysikoteologiska argument. Laglydnad och fosterlandskärlek beskrevs som naturliga egenskaper hos medborgarna. Men de svenska

prästerna var inte lika förtjusta i Newtons mekanistiska världsbild. I stället fortsatte de under hela undersökningsperioden att använda organiska metaforer för att beskriva samhället.

För att tydliggöra Ihalainens bild av 1700-talets utveckling bör hans användning av begreppen *upplysning* och *sekularisering* tydliggöras. Hans syn på upplysningen kan jämföras med exempelvis Jakob Christenssons inkluderande upplysningsbegrepp i avhandlingen *Lyckoriket* (1996), där han visar hur kristendom och upplysning förenades på ett intressant sätt. Ett liknande perspektiv finns i Ihalainens begreppsanvändning. Den påverkan av upplysningstankar som Ihalainen finner i sin undersökning synliggörs med termen *protestantisk upplysning*. Upplysning och kristendom utgjorde inte varandras motsatser utan påverkade varandra i så stor omfattning att en del av upplysningen kan sägas ha ägt rum inom ramen för prästernas predikningar. Sekularisering betyder i detta sammanhang inte avkristnande utan står för en upplysningsinfluerad förändring av språkbruket. Kanske hade det varit klagörande om Ihalainen använt fler begrepp än sekularisering för att beskriva denna förändring. Det är något trubbigt i sammanhanget och för tankarna åt fel håll. Det språk som präster använder i sina predikningar innebär alltid ett möte mellan ett teologiskt traditionsmättat språk och en terminologi som är relaterad till den omgivande samhällskontexten. Det faktum att prästerna förde in nya begrepp och tankar i sina predikningar under 1700-talet kan därmed även ses som en process där icke-bibliska argument inorporerades i konstruktionen av en religiöst baserad världsbild. Dessutom kan vi säga, delvis på basis av Ihalainens studie, att religionens moraliska betydelse för den nationella identiteten ökade. Ihalainen beskriver ett prästerligt formulerat medborgarideal där de religiösa dygderna återfinns i själva kärnan av den nationella identiteten. Möjligen kan denna moraliseringsprocess ses som ett led i en begynnande avkonfessionalisering – där kraven på luthersk renlärighet successivt ersattes av en ökad betoning på luthersk etik.

Ihalainen presenterar i denna bok en imponerande förmåga att överblicka tre länders utveckling under en dynamisk tidsperiod. Boken ger en intressant och tankeväckande bild av 1700-talets politiska predikan. Den utgör samtidigt ett betydelsefullt bidrag till forskningen om de nationella identiteternas utveckling under tidigmodern tid. Dess komparativa aspekter vidgar även analysens värde genom att ländernas likheter och skillnader speglas och synliggörs. Ihalainens undersökning utgör dessutom ett viktigt bidrag till forskningen om

religionens betydelse och funktion under tidigmodern tid. Genom att så grundligt analysera den politiska dimensionen i predikningarna synliggörs de anakronistiska tendenserna i den moderna historieforskningens automatiska avgränsningar mellan politiskt och religiöst.

Ihalainens studie är både bred och smal på samma gång. Bredden manifesteras via valet av tidsperiod och geografiskt undersökningsområde. Men eftersom undersökningen utgör en grundlig och systematisk genomgång av ett förhållandevis avgränsat källmaterial inskränks dess räckvidd. Det innebär att resultaten i Ihalainens studie är mycket pålitliga vad gäller 1700-talets riksdags- och hovpredikningar, men att de inte kan ses som generella iakttagelser rörande innehållet i 1700-talspredikan, i teologi eller i kyrkornas ställningstaganden i stort i dessa frågor. Det är ju för övrigt heller inte författarens avsikt.

Begreppshistoriska makroanalyser tenderar ofta att tappa kontakten med de konkreta historiska händelseförlopp som källtexterna ingick i. Men trots att detta är en makroanalys lyckas Ihalainen ändå ge många av predikningarna en sådan bakgrundsteckning att de fogas in i sitt historiska sammanhang. Detta ger analysen ytterligare djup och skärpa samtidigt som det speglar svårigheten i makroanalysens företag. Det man vinner i överblick förloras i detaljskärpa – det ligger i sakens natur. Makroperspektivet medför även att Ihalainen tvingas lämna relevant homiletik-, teologi- och kyrkohistorisk grundforskning åt sidan. Undersökningen skulle ha blivit alltför omfattande om samtliga länders utveckling skulle beskrivas och analyseras på en ökad detaljnivå. Men det selektiva urvalet är priset för de intressanta resultat som makroanalysen kan erbjuda. Ihalainens undersökning är väl lämpad att användas som utgångspunkt i nya mikroanalyser och makrostudier, vilka i sin tur kan komplettera, pröva och diskutera Ihalainens resultat. Här kan man exempelvis se hur Joachim Östlunds doktorsavhandling *Lyckolandet* (2007) ger en bild av kungamaktens officiella retorik i böndagsplakaten och på ett intressant sätt kompletterar Ihalainens resultat. Trots många likheter finns där också avgörande skillnader. En sådan tydlig skillnad är att analogin mellan Gamla Testamentets Israel och Sverige, som i Ihalainens studie är fundamental för själva nationstänkandet, aldrig nämns i böndagsplakaten under 1600- och 1700-talet, trots att det i båda fallen handlar om en religiös retorik.

Det står vid det här laget klart att Ihalainen har riktat sökarljuset mot en mycket viktig ideologisk för-

skjutning inom det tidigmoderna tänkandet. Hans ny-skapande läsning och tolkning av predikningar som en del av en politisk omvandling av det nationella medvetandet reviderar äldre forskning på flera punkter samtidigt som den bör utgöra en viktig utgångspunkt för framtida studier.

Carola Nordbäck

Kirsi Vainio-Korhonen, *Sophie Creutzin aika: aatelistelämä 1700-luvun Suomessa* [Sophie Creutz tid: adligt liv i 1700-talets Finland], Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1183 (Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2008). 398 s.

Carina Burman, *Den finländska Saffo: Catharina Charlotta Swedenmarcks liv och verk* (Uppsala: Lunne böcker 2004). 112 s.

Det finns inga biografier över kvinnor som levt i 1700-talets Finland. Två nästan-biografier existerar ändå. Den ena är Carina Burmans *Den finländska Saffo*, som handlar om författaren och herrgårdsfrun Catharina Charlotta Swedenmarck (1744?–1813). Den andra är Kirsi Vainio-Korhonsens *Sophie Creutzin aika*, som handlar om grevinnan Helena Sophie Creutz (1752–1824) och kretsen av familj, släkt och vänner omkring henne.

Carina Burmans bok är en utgåva av Swedenmarcks publicerade dikter och ett skådespel som den ambitiösa författaren hoppades skulle uppföras under Gustav III:s besök i Åbo år 1775. Till dessa har Burman skrivit en kommentardel och en introduktion på 46 sidor som presenterar författaren och hennes verk för den moderna läsaren. Introduktionen kommer verkligen väl till pass för den som skall läsa Catharina Charlotta Swedenmarcks dikter för de kan vara rätt så utmanande. Det är mycket ära, sällhet och ädelt hjältemod i dessa dikter, som med ett undantag är riktade till monarken.

Swedenmarck fattade pennan efter sin makes död i hopp om att kunna väcka Gustav III:s intresse och erhålla något ekonomiskt understöd. Sin första dikt publicerade hon 1771 i den nygrundade *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo*. Catharina Charlotta Swedenmarck publicerade sammanlagt fem dikter. Sina ekonomiska problem löste hon ändå genom att gifta sig med den 25 år äldre majoren Carl Fredrik Toll som hade sex barn från sitt föregående äktenskap. Tre år senare föddes hennes första egna barn. Spåren efter henne blir otyd-

liga: Olsböle gård i Nyland säljs 1797, icke bifallna ansökningar om ekonomiskt understöd från Kungl. Maj:t 1798 och 1799, en dödsannons 1813.

Om Catharina Charlotta Swedenmarcks liv som herrgårdsfru, maka och mor vet vi inget. Det är hennes förmåga och ambition som författare som gör henne synlig och har gett henne en anspråkslös plats i historieskrivningen. Genom sin utgåva av Swedenmarcks dikter har Carina Burman lyft fram ett stycke 1700-talslitteratur som i dag är bortglömd, men som ger en inblick i seklets smak och läsning. Hon har också lyft fram ett kvinnoliv som i dag bara glimtar fram i en samling fragmentariska källor.

Grevinnan Helena Sophie Creutz, som är föremål för Kirsi Vainio-Korhonsens bok, gifte sig också och födde tre barn. Bröllopet med Lars Glansenstjerna stod i juni 1772. Två månader senare involverades Glansenstjerna i Finland i Gustav III:s statskupp. När kuppen var genomförd förärades han kaptens rang och utnämndes till riddare av Svärdsorden. Karriären verkade ta fart. Hemma i östra Nyland på herrgården Malmgård var Sophie redan gravid med deras första son som föddes tio månader efter bröllopet.

Kirsi Vainio-Korhonen följer som i en klassisk biografi Sophie Creutz från hennes barndom till hennes död 73 år gammal. Livet som maka och fru ges här ett lika stort utrymme som andra aspekter av livet. När källorna inte har mycket eller något alls att ge om Sophie kompletterar Vainio-Korhonen med uppgifter om andra personer från samma tid och stånd, och med skildringar av vad man vet allmänt om till exempel adelns klädsel, bröllops seder och barnafödande på 1700-talet. Ofta berättar Vainio-Korhonen också generöst om människorna kring bokens huvudperson för att ge en fylligare teckning av hennes liv och verklighet. I slutet av boken får dottern Vendela Glansenstjerna och hennes man Anders Munsterhjelm och hans familj stort utrymme.

Sophie Creutz' liv saknar inte i sig självt dramatik och spännande förvecklingar. Gustav III:s ryska krig 1788–1790 avtecknar sig som en vändpunkt. Lars Glansenstjerna hörde till Gustav III:s motståndare under kriget, och han var tvungen att fly över gränsen till Ryssland i början av år 1789. Då maken dömdes förlustig adelskap och egendom förlorade grevinnan Glansenstjerna och hennes två barn sitt hem och man får anta att hela grunden för deras tillvaro skakades om ganska ordentligt. Eftersom grevinnan kom från en av Finlands gamla och mäktiga högadliga ätter hade hon familj och släkt nätverk på ett sätt som Catharina Char-